

HUMANISTICKÁ INTERPRETÁCIA V CHÁPANÍ J. KMITU

JOZEF VICENÍK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

VICENÍK, V.: J. Kmita's Humanistic Interpretation
FILOZOFIA 53, 1998, No 8, p. 512

The paper discusses a specific conception of explanation applied in humanities rather than in sciences. It was reconstructed and developed by Jerzy Kmita, who named it "humanistic interpretation". The author examines the structure of this explanation and its characteristics. One of its characteristic features is its conditions (explanans) embodying an idealized assumption of rationality (it thus plays the role of a scientific law). The difference between J. Kmita's humanistic interpretation and other psychological and naturalistic conceptions of humanistic interpretations is briefly outlined as well.

Jerzy Kmita patrí medzi významných predstaviteľov poznaňskej školy metodológie vied, ktorá sústredila pozornosť na rozvíjanie idealizujúcej metodológie empirických vied (prírodných i spoločenských).¹ Spoločným znakom humanitných vied je, že "sa ľudské konanie chápe ako vedomá činnosť v záujme realizácie určitých, vedome zvolených cieľov: analogicky sa chápu aj výsledky danej činnosti..." ([5], 6). J. Kmita sústredil pozornosť na analýzu dôležitých problémov metodológie humanitných vied. Veľá úsilia venoval analýze problematiky vysvetľovania v humanitných vedách, ktorá je úzko spojená s mnohými ostrými spormi týkajúcimi sa metodologického statusu prírodných a humanitných, resp. sociálnych vied. Ide o známy spor medzi naturalizmom a antinaturalizmom.² V zmysle **metodologického naturalizmu** nie je zásadný rozdiel medzi metódami používanými v prírodných a humanitných vedách. Ak existuje určitý rozdiel,

¹ Jednou z charakteristík idealizujúcej metodológie vied je **metóda idealizácie a konkretizácie**, ktorá je kodifikovaná metodologickými zásadami idealizácie a konkretizácie. V procese idealizácie pri analýze predmetov, procesov postupne abstrahujeme od vedľajších okolností tým, že im prisudzujeme hraničné hodnoty (0 alebo ∞), čo sa rovná prijatiu idealizovaných predpokladov. Vytvárame objekty ochudobnené o vlastnosti, ktoré im reálne prislúchajú. Cieľom je odhaliť zákonitosť skúmaných predmetov, procesov a vyjadriť ju vo forme **idealizovaných zákonov**. **Konkretizácia** je obrátený proces. Spočíva v postupnom rušení idealizovaných predpokladov a zohľadnení vplyvu, aký majú na skúmaný objekt vlastnosti, od ktorých sme pôvodne odhliadali. Proces konkretizácie je spojený s opravami formulácie idealizovaného zákona. Cieľom je získať tvrdenie, ktoré čoraz obsažnejšie vypovedá o reálnych predmetoch a procesoch a ktoré možno testovať porovnaním s empirickou realitou.

² P. Sztompka upozorňuje, že spor a osobitný status humanitných, resp. sociálnych vied sa vedie pod rôznymi názvami dichotomických stanovísk: naturalistického a antinaturalistického (J. Giedymin), empiristického a humanistického (S. Nowak), unifikujúceho a separatistického (R. S. Rudner), naturalistického a fenomenologického (L. J. Goldstein), objektivistického a mentalistického (M. Brodbeck), mechanistického a antropomorfického (R. Harre) ([31], 4).

tak len v stupni exaktnosti, intersubjektívnosti a účinnosti použitia týchto metód v humanitných vedách. Prírodovedné metódy sú pre humanitné vedy ideálom, ku ktorému sa môžu približovať. Metodologický antinaturalizmus odmieta redukciu humanitných metód na metódy prírodných vied a hlása samostatnosť a špecifickosť metód používaných v humanitných vedách, čo je dané ich odlišným predmetom a odlišnými cieľmi. "Z historického hľadiska sa špecifické skúmania metodologického charakteru humanistických skúmaní začali pod antinaturalistickým heslom ich úplnej protikladnosti vo vzťahu k prírodovedným skúmaniam." ([17], 11).

Spor medzi metodologickým naturalizmom a antinaturalizmom sa osobitne prejavil v sporoch o charakter vysvetľovania v prírodných a humanitných vedách. Jedným zo základných cieľov J. Kmitu bolo ukázať, že humanitné vedy sa odlišujú od iných empirických vied tým, že používajú špecifickú formu vysvetľovania, ktorú nazýva **humanistická interpretácia**. Termín "interpretácia" alebo v našom prípade "humanistická interpretácia", ktorý v širokom význame označuje proces priradenia (udeľenia) istého zmyslu ľudským činnostiam (alebo ich výtvorom), sa chápe v rozličných filozofických a metodologických koncepciách mnohознаčne. J. Kmita sa snažil formulovať a rekonštruovať vlastnú koncepciu humanistickej interpretácie v istej opozícii a aj ako reakciu na jej interpretácie v duchu naturalistického psychologizmu, ako aj rôznych koncepcií antinaturalizmu, ktoré odmietajú možnosť vedeckého vysvetlenia v humanitných vedách na báze vedeckého zákona. Tieto koncepcie zdôrazňujú, že v humanitných vedách nejde o vysvetlenie, ale o rôzne spôsoby **rozumenia** ľudskej činnosti (a jej výsledkov). J. Kmita hovorí, že "termín rozumenie bude používať v dvoch významoch: 1. ako názov pre antinaturalisticky chápanú humanistickú intuíciu; 2. ako názov interpretácie spojennej s akceptáciou poriadku hodnôt zrekonštruovaného v jej rámci" ([17], 176). Práve druhý z vymedzených zmyslov termínu "rozumenie" sa používa v rámci jeho koncepcie humanistickej interpretácie. Kritické námietky J. Kmitu proti **naturalistickému psychologizmu** a **antinaturalistickému intuicionizmu** uvedieme stručne v závere článku.

Humanitné vedy a vysvetľovanie ľudského konania. Spomenuli sme, že J. Kmita si postavil úlohu v rámci **opísanej metodológie** (neustaľuje normy vedeckého skúmania, ale "rekonštruje **normy, direktívy a predpoklady**, ktoré fakticky usmerňujú vedecké skúmania") logicky rekonštruovať spôsob vysvetlenia, ktorý je charakteristický pre humanitné vedy a nepoužíva sa v prírodných vedách ([17], 16).³ Jeho úlohou bolo ukázať, že rekonštruované normy a direktívy sú akceptované a umožňujú vysvetliť priebeh príslušného špecifického typu skúmania. Znamená to, že formuluje "vysvetľujúcu hypotézu, ktorá podlieha falzifikácii v prípade, že bádateľská činnosť neprebíha v zhode s hypoteticky navrhovanými predpokladmi a direktívami" ([17], 17).

³ Metodológiu vied považuje J. Kmita za humanitnú disciplínu. Jej úlohou je interpretácia rôznych druhov bádateľských činností a bádateľskej praxe. Metódou tejto interpretácie je humanistická interpretácia, ktorej rekonštrukciu uskutočnil.

J. Kmita skôr, ako uskutočnil rekonštrukciu špecifického typu vysvetlenia, ktoré nazval humanistickou interpretáciou, charakterizoval, čo rozumie pod termínom "vedecké vysvetlenie". Z podmienok charakterizujúcich vedecké vysvetlenie uvedieme dve - podľa nás základné podmienky. Vysvetlenie má vždy charakter **deduktívny**, t.j. explanandum (to, čo sa vysvetľuje) logicky vyplýva z explanansa (výrokov, prostredníctvom ktorých vysvetľujeme). Ďalej, samotný explanans musí obsahovať aspoň jeden **striktne všeobecný výrok (zákon)**, bez ktorého nemožno zabezpečiť vzťah logického vyplývania explananda z explanansa.⁴ J. Kmita takto vylúčil možnosť pravdepodobnostného vysvetlenia (explanans robí explanandum len pravdepodobným). Zdôrazňuje, že nie je protivníkom chápania pravdepodobnostného (induktívneho) vysvetlenia, aké uznáva C. G. Hempel - a dodajme, že aj E. Nagel ([7], [25]) -, ale len tvrdí, že v prípadoch, keď predpoklady zabezpečujú len pravdepodobnosť záveru a nepôjde o entymematicky deduktívne usudzovanie (vzťah logického vyplývania by nastal vtedy, keby sme zrekonštruovali zamlčané predpoklady), bádateľ spravidla nebude hovoriť o vysvetľovaní, o odpovedi na otázku "Prečo V?" ([17], 18). Jasne naznačil, že typ špecificky humanistického vysvetlenia by mal spĺňať základné podmienky stanované pre deduktívne vysvetľovanie.

Predmetom vysvetlenia rôzneho typu môžu byť rôzne druhy správania, činností ľudí i zvierat. Z hľadiska humanistickej interpretácie sa neuvažuje o vysvetľovaní správania, resp. činnosti zvierat, ale len ľudí. Aký typ ľudských činností bude predmetom humanistickej interpretácie? Pomôžme si vymedzením ľudskej činnosti L. Nowaka, ktorý zdôraznil, že pod činnosťou určitej osoby (subjektu) môžeme rozumieť stav určitej osoby, napr. súhrn pohybov danej osoby. Z množiny takto charakterizovaných ľudských činností vyčleňuje racionálne činnosti čiže **ľudské konanie**. Ide teda o činnosti, ktoré subjekt činnosti vykonáva (alebo zamýšľa) **účelne** a **vedome**. Predmetom humanistickej interpretácie budú racionalizované činnosti. Pod **racionalizáciou** príslušnej činnosti budeme rozumieť "činnosť, ktorá je výsledkom: 1. snahy subjektu danej činnosti o realizáciu určitého cieľa; 2. poznania daného subjektu o tom, že príslušná činnosť povedie k realizácii vytýčeného cieľa" ([16], 8).⁵ V tomto kontexte treba zdôrazniť, že v rámci

⁴ Okrem týchto podmienok charakterizujúcich vysvetlenie spomína J. Kmita i ďalšie, a to že bude hovoriť tak o vysvetľovaní výrokov, ako aj stavov vecí, o ktorých dané výroky vypovedajú. Vysvetleniu podliehajú nielen atomárne a molekulárne výroky (stavy vecí), ale aj striktne všeobecné tvrdenia (stavy vecí definované ako zákonitosti) a napokon syntetické výroky a stavy vecí opisované týmito výrokmí ([17], 18). Mnohé z uvedených podmienok (až na určité rozšírenie o vysvetľovanie stavov vecí) sú zhodné s podmienkami, ktoré formuloval C. G. Hempel pre deduktívno-nomologický typ vysvetlenia.

⁵ Termín "racionálna činnosť" čiže "konanie" (zamýšľané konanie) explikoval presnejšie L. Nowak. Konanie (racionálnu činnosť) chápe ako usporiadanú n-ticu

$$\langle V, P, C_{\max}, s \rangle,$$

kde V označuje uznávané vedenie (znalosti): 1. o možných vykonateľných činnostiach $C_1, \dots, C_n$; 2. o možných východiskových stavoch $S_1, \dots, S_m$; 3. o tom, že vykonanie činnosti C_i v situácii S_j povedie k výsledku r_{ij} ; symbol P označuje reláciu preferencie definovanej na množine výsledkov, ktoré subjekt konania usporadúva podľa stupňa preferencie či z hľadiska svojich potrieb, záujmov, resp. vzorov, noriem, ideálov; $C_{\max}$ označuje výber preferovanej (dominantnej) činnosti (konania), ktorá vedie k preferovanému stavu vecí s (zmyslu alebo cieľu konania). Ďalej

rozvíjanej idealizujúcej koncepcie metodológie vied sa zdôrazňuje spätosť procesu racionalizácie s procesom idealizácie. "Tým, že pripisujeme konajúcemu individuu úplné uvedomenie si vlastného vytýčeného cieľa a poznania, prostredníctvom ktorého má daný cieľ realizovať, toto individuum **idealizujeme**." Inak povedané, pripisujeme individuu vlastnosti, ktoré reálne konajúcemu subjektu nemusia v takej miere prislúchať, lepšie povedané neprislúchajú. J. Kmita ďalej zdôrazňuje, že v humanitných vedách "sa idealizácia často spája s hodnotením v tom význame, že čím väčší objekt alebo jav zodpovedá idealizujúcemu chápaniu, tým lepšie reprezentuje príslušné stanovené hodnoty, vo všeobecnosti pozitívne, ktoré sa vtedy zvyknú nazývať ideálmi" ([16], 9). Je zrejmé, že skutočne konajúci subjekt sa vo svojom reálnom konaní môže viac alebo menej približovať ideálom.⁶

Ukázali sme, aký typ racionálnej činnosti (konania) bude predmetom humanistickej interpretácie. Všimnime si jej základnú štruktúru. Pomôžeme si jednoduchým príkladom. J. Kmita analyzuje výpoveď historika, ktorá sa týka spoločensko-politickej situácie v starovekom Ríme, spôsobov získavania vysokých úradov. V danej výpovedi vystupujú dvojice otázok a odpovedí: "Prečo sa usporiadavali nádherné hry, poskytovali dary, a existovalo teda otvorené úplatkárstvo?": "Pretože chceli takýmto spôsobom získať pre seba masy mestskej chudoby"; "Prečo sa snažili získať pre seba masy mestskej chudoby?"; "Pretože voľba na významné posty závisela od týchto mas (a oni chceli byť zvolení)"; "Prečo chceli získať prétoru, konzulát a následne miesto prokonzula či proprétora?"; "Pretože cieľom bolo dosiahnuť posty, ktoré viedli k moci a bohatstvu."

J. Kmita správne poukazuje na to, že v danej výpovedi a podobných výpovediach v humanitných vedách ide o entymematickú formu vysvetlenia v dvojakom význame. Domýšľaný je fakt, že ide o vysvetlenie, a explanandy nie sú jasne oddelené od explanansov. Hoci si všetci autori nemuseli uvedomovať, akú vedeckú činnosť realizovali, rozhodujúce je, že by to zistili na základe metodológovho (J. Kmita) odlíšenia dvojíc typu: "Prečo V?" - "Pretože V", v ktorých je vyjadrená žiadosť o vysvetlenie a ktoré obsahujú vlastné odpovede. Po druhé, explanandum (opisujúce isté činnosti jednotlivcov alebo skupín) logicky nevyplýva z explanansa, v ktorom sú charakterizované ciele jednotlivcov. Aby nastal vzťah logického vyplývania medzi predpokladmi vysvetlenia a záverom explanácie, musíme pripojiť k daným predpokladom ďalšie zamlčané predpoklady, ktoré však treba často zložitým spôsobom odhaliť, zrekonštruovať. Týka sa to aj uvedeného príkladu, pretože z výroku, že cieľom istej skupiny ľudí v Ríme bolo

charakterizoval štruktúru realizovaného praktického konania. Umožňuje to vzájomne porovnať zamýšľané konanie a realizované praktické konanie, a tak posúdiť efektívnosť nášho praktického konania ([22], 336-338).

⁶J. Topolski na základe interpretácie Marxových názorov chápe účelné konanie ako konkretizovaný ekvivalent racionálneho konania (reálne vykonaného konania). A samotné racionálne konanie je len subjektívne zamýšľané prostredníctvom idealizovaného subjektu. Účelné konanie je determinované nielen znalosťami a hodnotami subjektu, ale aj vedľajšími činiteľmi, často nekontrolovanými emóciami atď., ktoré "deformujú" reálne uskutočnené konanie a jeho výsledok odchyľujú od zamýšľaného cieľa (výsledku). Každé racionálne konanie považuje za idealizované účelné konanie, ale neplatí, že aj každé účelné konanie je (úplným) racionálnym konaním ([5], 226-229).

získanie miest, ktoré viedli k moci a bohatstvu, logicky nevyplýva, že daní jednotlivci sa aj usilovali tieto miesta získať.

J. Kmita na uvedenom príklade (a ďalších podobných príkladoch) ukázal, že vedecké vysvetlenie má **deduktívno-entymematický** charakter. Zdôraznil, že treba zvážiť, aké **dodatočné, zamlčané predpoklady** treba pridať v danom príklade (a podobných príkladoch) k explicitne vymenovaným výpovediam, aby nastal medzi predpokladmi (explanansom) a záverom (explanandom) vysvetlenia vzťah logického vyplývania ([17], 22). Pre pochopenie štruktúry humanistickej interpretácie si musíme uvedomiť, ako na to poukázal Kmita, že v príklade (i podobných príkladoch) vysvetlenia z oblasti humanitných vied vystupujú výpovede charakterizujúce ciele konajúceho subjektu, ale aj výrok, ktoré charakterizujú vedenie (znalosti) subjektu činnosti potrebné na uskutočnenie činnosti v záujme dosiahnutia cieľa. V našom príklade išlo napr. o znalosti týkajúce sa skutočnosti, že získanie významných postov závisí od získania mestskej chudoby, a to rôznymi prostriedkami. Tieto znalosti o vzťahu príslušných činností a cieľa prináležia tak osobe, ktorá uskutočňuje vysvetlenie (historik, metodológ...), ako aj subjektom vysvetľovanej činnosti, v našom prípade kandidátom na vysoké posty v starovekom Ríme. "Keby sme - v krajnom prípade - akceptovali, že subjekt vysvetľovanej činnosti mal znalosti, ktoré sa nezlučovali so znalosťami signalizovanými v explananse, potom celé vysvetlenie by znelo nezmyselne alebo prinajmenšom paradoxne." ([17], 23). V našom príklade by to bolo tak napríklad v prípade, keby kandidáti na vysoké posty, ktorí ich chceli získať, boli presvedčení, že ich získanie nezávisí od podpory mestskej chudoby (hoci opak bol pravdou). Treba súhlasiť s argumentáciou J. Kmitu v prospech situácie, že držiteľom znalostí je nielen ten, kto vysvetľuje, ale aj subjekt danej činnosti.

Teraz môžeme urobiť dôležitý záver, že vysvetlenie (humanistická interpretácie) "musí obsahovať explanans, ktorý charakterizuje: a) cieľ vysvetľovanej činnosti, b) znalosti subjektu danej činnosti spájajúce navzájom činnosť a cieľ. Nie je pritom nevyhnutné, aby príslušné znalosti mala osoba uskutočňujúca vysvetlenia, pre vyplývanie je podstatné jedine splnenie podmienky (b)" ([17], 23).

Doposiaľ sme hovorili o prípade vysvetľovaní konania. Samozrejme, bolo by to zúženie funkcie vysvetľovania. Preto treba úplne oprávnene uvažovať aj o vysvetľovaní určitých vlastností, ktoré boli dané (prináležia) výsledkom konania. Pritom, ako ukázal J. Kmita, "vysvetlenie istého konania a vysvetlenie určitých vlastností jeho výsledku charakterizujú veľmi podobné explanansy" ([17], 24).

V našom príklade vysvetlenia (a platí to aj o ďalších príkladoch z humanitných vied) vznikol problém, ako doplniť predpoklady tvoriace explanans, aby z nich logicky vyplýval príslušný záver tvoriaci explanandum. Inak povedané, čo musíme nevyhnutne urobiť, aby sme od entymematického deduktívneho vysvetlenia prešli k neentymatickému deduktívnemu vysvetleniu (a teda splnili požiadavku, že vysvetlenie má byť deduktívne), a tak získali **adekvátnu logickú rekonštrukciu** vysvetlenia v humanitných vedách. Možností je niekoľko. Napríklad môžeme zabezpečiť logické vyplývanie doplnením explanansa nejakým psychologickým zákonom alebo vôbec neuvažovať o možnosti existencie vzťahu logického vyplývania medzi explanansom a explanandom vysvetlenia a tento vzťah zabezpečiť istým druhom intuície alebo prostredníctvom

nejakého špecifického typu vyplývania. Týmto otázkami sa stručne budeme zaoberať v závere článku. J. Kmita všeobecne a rámcovo uvažované možnosti riešenia vzťahu medzi explanansom a explanandom odmietol a prijal riešenie, podľa ktorého týmto spojovacím článkom má byť istý typ **predpokladu o racionálnosti**.

Humanistická interpretácia, jej štruktúra a znaky. J. Kmita a ďalší autori vytvorili viacero schém humanistickej interpretácie, ktoré sa navzájom zásadne neodlišujú. Ako východisko uvidíme rámcovú charakteristiku a príklad humanistickej interpretácie (v záujme ľahšieho porozumenia jej štruktúry) a následne sa pokúsime spresniť danú schému v súlade so stanoviskom J. Kmitu.

Humanistická interpretácia predpokladá, ako sme už predtým naznačili, odpoveď na otázky: "Prečo určitá osoba X uskutočnila (resp. má uskutočniť) istú činnosť?" alebo "Prečo výsledok činnosti osoby X má takú a takú vlastnosť?" Odpoveď na dané otázky bude sa skladať:

- a) z predpokladu o racionálnosti konajúcej osoby;
- b) z opisu množiny poznatkov konajúcej osoby, ktoré jej umožňujú odlišiť možné činnosti a výsledky týchto činností;
- c) z opisu hodnôt, noriem, ideálov prijímaných konajúcou osobou, ktoré jej umožňujú usporiadať výsledky činnosti na základe vzťahu preferencie. Z týchto predpokladov vysvetlenia (explanansa) má logicky vyplývať odpoveď na postavené otázky.

Dôležité miesto v predpokladoch humanistickej interpretácie má predpoklad o racionálnosti konajúceho subjektu, ktorého štruktúru si ešte upresníme. Je článkom, ktorý v spojení s ďalšími predpokladmi zabezpečuje logické vyplývanie záveru daného vysvetlenia. Jeho obsah môžeme vyjadriť aj takto: Ak daná konajúca osoba (subjekt konania) na základe svojich znalostí rozozná činnosti, ktoré možno vykonať (najmenej dve a viac), ako aj výsledky, ku ktorým dané činnosti môžu viesť, a ďalej na základe hodnôt, noriem, ideálov, ktoré uznáva, usporiada výsledky možných činností podľa preferencie - od tých, ktoré považuje za najlepšie (dominantné), po najmenej uprednostňované, potom daný subjekt konania zrealizuje činnosť najpreferovanejšiu z hľadiska rebríčka svojich hodnôt.

Ako príklad humanistickej interpretácie uvidíme odpoveď na otázku: "Prečo Antigona pochovala telo svojho brata?" Samotná odpoveď obsahuje:

1. idealizujúci predpoklad o racionalite Antigony;
2. tvrdenie, že Antigona si uvedomovala a rozoznávala dve možné činnosti: a) možnosť pochovať svojho brata a realizovať tak večné princípy morálky, ktorých porušenie prináša hanbu a má za následok trest bohov; b) nepochovať telo svojho brata (ponechať ho osudu) a rešpektovať tak premenlivé zákony svetských vládcov, ktorých porušenie vyvoláva trest panovníkov (kráľa Kreonta);
3. tvrdenie, že Antigona uprednostňovala realizáciu božských príkazov (všeobecných princípov morálky) pred realizáciou svetských zákonov.

Z konjunkcie premís (explanansa) 1-3 logicky vyplýva záver: Antigona sa rozhodne pochovať (pochová) telo svojho brata ([16], 23-24).

Cieľom J. Kmitu bola neentymematická schéma humanistickej interpretácie. Takáto úplná schéma je nasledujúca:

"Explanans:

1. Ak osoba X (v čase t) má uskutočniť jednu z činností $C_1, \dots, C_n$, o ktorých je presvedčená, že sa vzájomne vylučujú a dopĺňajú a spoľahlivo vedú k príslušným výsledkom $V_1, \dots, V_m$ ($m \leq n$), pričom výsledky $V_1, \dots, V_m$ sú osobou X usporiadané na základe relácie preferencie R (v čase t), potom osoba X (v čase t) realizuje činnosť C_i ($i = 1, \dots, n$), ktorá je spojená s dominujúcim, najpreferovanejším výsledkom V_j ($j = 1, \dots, m$).

2. X má uskutočniť (v čase t) jednu z určitých činností $C_1, \dots, C_n$, o ktorých je presvedčený, že sa vzájomne vylučujú a dopĺňajú a že spoľahlivo vedú k príslušným výsledkom $V_1, \dots, V_m$.

3. osoba X usporiadala na základe relácie preferencie R výsledky $V_1, \dots, V_m$.

Explanandum:

4. osoba X (v čase t) realizuje určitú činnosť C_i ; ([36], 138).⁷

Je to úplná deduktívna, neentymematická schéma humanistickej interpretácie. Postup podľa schémy má zabezpečiť, že ak v explananse a explanande vystupujú konkrétne výroky o činnostiach, ktoré možno na základe znalostí osoby X uskutočniť, a výroky o výsledkoch príslušných činností, potom z predpokladov 1. - 3. logicky bude vyplývať záver 4.

K ďalším problémom humanistickej interpretácie. Pokúsme sa teraz vo forme poznámok dotvoriť existujúci obraz humanistickej interpretácie, stručne naznačiť vybrané problémy, o ktorých sa v súvislosti s týmito otázkami diskutovalo. Naším cieľom je, aby čitateľ získal širšiu predstavu o vysvetľovaní v humanitných vedách.⁸

Schéma analyzovanej humanistickej interpretácie, ako zdôraznil J. Kmita, sa týka interpretácie racionálneho konania (a výsledkov daných činností) v **podmienkach istoty**. Presnejšie, základný predpoklad o racionalite konajúceho subjektu je formulovaný pre podmienky istoty. J. Kmita uvažuje aj o prípadoch, keď môžeme uvažovať o predpoklade racionality aj v **podmienkach rizika** a v **podmienkach neistoty**. Prijatie podmienky istoty znamená, že konajúci subjekt je presvedčený o tom, že výsledky daných činností sú isté. Prijatie predpokladu rizika znamená, že výsledkom daných činností môžeme priradiť istú pravdepodobnosť (buď s istou pravdepodobnosťou). Napokon podmienka neistoty znamená, že konajúci subjekt nepozná ani pravdepodobnosť výsledkov možných konaní ([16], 15-22; [11], 46-47; [36], 139-140).

V predchádzajúcom texte sme zdôraznili, že J. Kmita chápe humanistickú interpretáciu ako špecifický typ vysvetlenia používaný len v humanitných vedách, ktorý sa

⁷ Schéma humanistickej interpretácie je modifikáciou schémy J. Kmitu ([17], 28). Upozorňuje na to i K. Zamiara. Vybrali sme ju preto, že pre čitateľa môže byť z hľadiska úplnejšieho výpočtu predpokladov prístupnejšia. Ďalšie charakteristiky humanistickej interpretácie pozri v ([5], 210-211; [16], 23-33).

⁸ V tejto časti nám ide o stručný náčrt problémov humanistickej interpretácie, ktoré sa často spájali s rôznymi metodologickými kontroverziami. Vzhľadom na rozsah tohto článku zahrnieme ich analýzu do osobitnej štúdie.

nepoužíva v prírodných vedách. Toto tvrdenie, a s tým súhlasíme, nemožno chápať tak, že je to jediný druh vysvetľovania v humanitných vedách. Okrem humanistickej interpretácie sa v humanitných vedách používajú aj iné typy vysvetlenia (funkcionálne, genetické, funkcionálno-genetické atď.), ktoré však majú svoje miesto aj v prírodných vedách. J. Kmita však podľa nášho názoru správne upozornil, že v humanitných vedách sa dostatočne nezohľadňuje rozdiel medzi funkcionálnym vysvetlením a humanistickou interpretáciou. Ich spoločným znakom je nepochybne to, že tak "zmysel, ako aj funkcionálny dôvod sú činiteľmi, ktoré vhodne organizujú humanistickú štruktúru aj funkcionálnu štruktúru". Zásadný rozdiel je však v tom, ako hovorí J. Kmita, že "spojenie medzi konaním a vlastnosťou výsledku konania a ich zmyslom má subjektívny charakter; toto spojenie závisí od istého subjektívneho hľadiska, naproti tomu spojenie medzi vlastnosťou daného fragmentu funkcionálnej štruktúry a vlastnosťou V danej štruktúry je objektívne, nezávislé od toho, či je predpokladané vedomím; zmysel sa realizuje na základe úvah o skutočnosti: istý subjekt prijal istý poriadok hodnôt. Naproti tomu vlastnosť V charakterizuje funkcionálnu štruktúru prirodzeným spôsobom, nie je žiadnym cieľom danej štruktúry" ([5], 215-216). V tomto kontexte chceme upozorniť, že J. Kmita zdôraznil, že "marxistické funkcionálno-genetické vysvetlenie je v striktnom spojení s humanistickou interpretáciou" ([17], 174).⁹ Touto problematikou sa tu však nemôžeme zaoberať.

V nadväznosti na naše doterajšie úvahy o humanistickej interpretácii ako špecifickým type vysvetľovania v humanistike jej odlišnosť a špecifikum v porovnaní s prírodovedeckým typom vysvetlenia spočíva v charaktere predpokladov humanistickej interpretácie, predovšetkým v tom, že sú "relativizované vzhľadom na znalosti a systém hodnôt subjektu" ([36], 140-141). V tom je vyjadrená myšlienka subjektívno-racionálnej determinácie racionálnej činnosti, ktorú tu vysvetľujeme. Typ tejto determinácie vyjadrujú predpoklady humanistickej interpretácie, osobitne predpoklad o racionálnosti. Predpoklady humanistickej interpretácie možno preformulovať do formy "Osoba X je presvedčená, že P". V tejto formulácii vystupuje explicitne relativizácia vzhľadom na subjekt a výroky dosadené za premennú "P" vypovedajú potom o "subjektívnom obsahu presvedčení danej osoby" v subjektových termínoch ([36], 140-143). Nesporne treba súhlasiť s tým, že obsah individuálneho vedomia (znalosti subjektu, hodnoty, preferencie hodnot) determinuje uskutočnenie možného konania. Skutočný, reálny výsledok je však determinovaný aj inými, objektívnymi okolnosťami, rôznymi podmienkami, ale i znalosťami, hodnotami, ktoré tvoria obsah spoločenského vedomia. Obsah individuálneho (subjektívneho) vedomia nie je nezávislý od obsahov a stavu spoločenského a skupinového vedomia, ale zahŕňa i znalosti, presvedčenia, ktoré patria do obsahu spoločenského a skupinového vedomia. Je medzi nimi zložitý vzťah, určitý typ funkcionálno-genetickej determinácie, ktorá istým spôsobom poskytuje zdôvodnenie existencie

⁹ Analýze funkcionálneho vysvetlenia venoval J. Kmita, J. Topolski, a ďalší autori mnoho úsilia. Niektoré z týchto analýz ukazujú na rozdiely medzi funkcionálnym vysvetlením a humanistickou interpretáciou ([17], 138-174; [16], 189-190; [5], 206-222). Osobitne treba upozorniť na analýzy funkcionálno-genetického vysvetlenia (pod vplyvom prác K. Marxa) ([5], 237-252, 402-414; [18], 11-47 atď.).

súhrnu presvedčení, ktoré sa rekonštruujú v rozličných teóriách systemizujúcich interpretáciu. "Funkcionálno-genetické vysvetlenie zároveň predpokladá interpretáciu vo vzťahu k vysvetleniu priebehu ľudského konania; bez zohľadnenia subjektívnych činiteľov konštatovaných v predpokladoch humanistickej interpretácie nemožno priebeh ľudského konania vysvetliť." ([17], 174). Znalosti konajúceho subjektu sú nepostrádateľné pre vysvetlenie ľudského konania, a preto má pri ich vysvetľovaní svoje miesto práve humanistická interpretácia. J. Kmita zdôraznil význam budovania **teórií systematizujúcich interpretáciu**, v rámci ktorých sa uskutočňuje "rekonštrukcia istých systémov presvedčení charakteristických pre rovnako ustanovené skupiny ľudí". Tie sa využívajú pri humanistickej interpretácii, najmä pri zdôvodňovaní jej predpokladov. Pri konštruovaní takýchto teórií a ich následnom využívaní dochádza k "idealizácii stavu ľudského vedomia interpretovaných jednotlivcov či skupín jednotlivcov" ([11], 43).¹⁰

V závere tejto časti si všimnime tri problémy, o ktorých sa diskutovalo v súvislosti s humanistickou interpretáciou: problém idealizujúceho charakteru humanistickej interpretácie, problém konkretizácie predpokladov humanistickej interpretácie a napokon otázku realistickej interpretácie idealizovaných predpokladov humanistickej interpretácie. V rôznych kontextoch sme upozornili na idealizujúci charakter humanistickej interpretácie. Predpoklady humanistickej interpretácie, najmä predpoklad o racionalite sú, ako hovorí K. Zamiara, teoretickými hypotézami, resp. teoretickými idealizujúcimi hypotézami. Chceme zdôrazniť, že predpoklad racionalnosti konajúceho subjektu plní v explananse humanistickej interpretácie funkciu idealizovaného zákona, "špecificky humanistického zákona" (K. Zamiara). Jednoducho nie sú ani fenomenalistickým, ani introspektívnym opisom skúsenosti konajúcej osoby, ani opisom skutočného stavu vedomia subjektu, ale "skôr jeho racionalizovanou rekonštrukciou" ([36], 144). V predpokladoch humanistickej interpretácie, najmä v predpoklade o racionalite vystupujú podmienky, ktoré vypovedajú o podmienkach ideálnej činnosti ideálneho bádateľa a o schopnostiach tohto bádateľa dosiahnuť na ich základe ideálny cieľ (zmysel preferovanej činnosti). O tom, že ide o idealizáciu, svedčí skutočnosť, že existujú odchýlky medzi zamýšľaným konaním a fakticky realizovaným konaním. Rozdiely spôsobuje to, že na realizáciu zamýšľanej činnosti pôsobia rôzne činitele, ktoré spôsobujú odchýľovanie cieľa skutočnej činnosti od zamýšľaných činností a cieľov idealizovaného subjektu. Vysvetliť odchýlky medzi zamýšľaným konaním a uskutočneným konaním možno v **procesе konkretizácie** idealizovaných predpokladov humanistickej interpretácie, t.j. postupným zohľadňovaním vplyvu vedľajších činiteľov na naše konanie, a teda postupným získavaním tvrdení menej idealizovaných, ktoré budeme môcť porovnať s faktickým realizovaným konaním (resp. budú o ňom vypovedať).¹¹

Diskutovaným problémom v rámci koncepcie humanistickej interpretácie bol predpoklad o racionalite, najmä realistická interpretácia tohto predpokladu. J. Kmita a ďalší

¹¹ K problematike idealizujúceho charakteru predpokladov humanistickej interpretácie a ich konkretizácie pozri

odmietli inštrumentalistickú interpretáciu predpokladu o racionalite len ako nástroji predvídania ľudského konania. Problém realistickej interpretácie idealizovaných tvrdení má v idealizujúcej koncepcii metodológie vied svoju genézu a zaznamenal závažné zmeny. Pôvodne idealizovaný zákon vyjadroval zákonitosť, ktorá vystupuje len medzi ideálnymi typmi. Idealizované zákony obsahujú idealizované predpoklady, preto sa nemohli vzťahovať priamo na skutočné predmety. Vznikla otázka, či idealizované zákony vyjadrujú objektívny obsah nášho poznania. Kriticky sa k tejto interpretácii u nás vyjadril V. Černík. Vyslovil názor, že zabezpečenie realistickej interpretácie idealizovaných zákonov predpokladá zmenu interpretácie vzťahu idealizovaných objektov k realite. "Idealizované zákony sa neprázdne spĺňajú idealizovanými objektami, t.j. reálnymi predmetmi, ktoré sme myšlienkovy zredukovali na ich podstatu." ([3], 72). Ťažkosti s realistickou interpretáciou idealizovaných tvrdení sa snažili prekonať aj stúpenci idealizujúcej metodológie vied. Riešenie navrhol L. Nowak (s prijatím určitých prvkov esencionalistickej štruktúracie skúmaných činiteľov). Zdôraznil, že pre realistickú interpretáciu idealizovaných zákonov stačí, keď si uvedomíme, že idealizované tvrdenia reprezentujú zákonitú závislosť medzi vybraným činiteľom a hlavnými, podstatnými činiteľmi. A hlavné činitele vystupujú v reálnom svete podobne ako činitele vedľajšie. Idealizované tvrdenie môže takto reprezentovať zákonitosť ([28], 39).

Analogicky môžeme uvažovať o predpokladoch humanistickej interpretácie. Idealizované znalosti subjektu sa netýkajú len ideálnych činností a ich vzťahu k ideálnym cieľom. Obsahujú dôležité, podstatné znalosti o podmienkach realizácie budúcich konaní a cieľov, teda dôležité informácie o podmienkach realizácie budúcich cieľov. "Realistické chápanie predpokladu o racionálnosti teda viedlo k uznaniu faktu, že tomuto predpokladu (hypoteticky) zodpovedá určitá reálne vystupujúca zákonitosť, t.j. určitý druh spojenia medzi faktom uskutočnenia určitých činností prostredníctvom ľudských indivíduí a obsahom ich vedomia." ([36], 147).¹²

LITERATÚRA

- [1] AMSTERDAMSKI, S.: Między historią a metodą. Warszawa 1983.
- [2] CACKOWSKI, Z.: Uwagi o "Elementach marksistowskiej metodologii humanistyki". In: Nowe drogi č. 1, 1975.
- [3] ČERNÍK, V.: Problém zákona v marxistickej metodológii vied. Bratislava 1977.
- [4] DILTHEY, W.: Život a dejinné vedomie. Bratislava 1980.
- [5] Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki. (Red. J. Kmita). Poznań 1973.
- [6] Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1987.
- [7] HEMPEL, C. G.: Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science. New York, London 1966.
- [8] HROCH, J.: Filozofická hermeneutika v dejinách a súčasnosti. Brno 1997.
- [9] KMITA, J.: Kultura i poznanie. Warszawa 1985.

¹² Otázka realistickej interpretácie idealizovaných tvrdení sa analyzuje v ([17], 182-184; [5], 181-205, 420-425; [2]; [20], 105-107; [1], 168-178; [36], 146-150).

- [10] KMITA, J.: Marksizm wobec kontrowersji: realizm - instrumentalizm. In: *Studia metodologiczne*, č. 8, Poznań 1971.
- [11] KMITA, J.: Metodologia nauk jako dyscyplina humanistyczna. In: *Studia filozoficzne* 1972, č. 1.
- [12] KMITA, J.: O poznawczym a praktycznym znaczeniu badań metodologicznych. In: *Studia filozoficzne* 1973, č. 6.
- [13] KMITA, J.: O dwóch rodzajach wyjaśniania. In: *Studia filozoficzne* 1974, č. 9.
- [14] KMITA, J.: Praktyka, analiza genetyczna, istota. In: [22].
- [15] KMITA, J.: Szkice z teorii poznania naukowego. Warszawa 1976.
- [16] KMITA, J.: Wykłady z logiki i metodologii nauk. Warszawa 1975.
- [17] KMITA, J.: Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej. Warszawa 1971.
- [18] KMITA, J.: Z problemów epistemologii historycznej. Warszawa 1980.
- [19] KMITA, J., TOPOLSKI, J.: Indywidualizm i antyindywidualizm (w związku z "Uwagami" prof. Z. Cackowskiego). In: *Studia filozoficzne* 1975, č. 3.
- [20] KMITA, J., NOWAK, L., TOPOLSKI, J.: O nieuprawnionych alternatywach. In: *Nowe drogi* 1975, č. 10.
- [21] MARODY, M.: Sposób wyjaśniania u Maxa Webera w świetle współczesnych koncepcji metodologicznych. In: *Studia sociologiczne*, 1972, č. 3.
- [22] Metodologiczne implikacje epistemologii marksistowskiej. (Red. J. Kmita). Warszawa 1974.
- [23] MINC, B.: Próba odczytania stanowisk. In: *Nowe drogi* 1976, č. 6.
- [24] MOKRYCKI, E.: Metodologiczny dogmat naturalizmu. In: *Studia filozoficzne* 1975, č. 7.
- [25] NAGEL, E.: *The Structure of Science. Problems in the Logic of Scientific Explanation*. London 1961.
- [26] NOWAK, L.: Idealizacja a interpretacja humanistyczna. In: *Studia filozoficzne* 1975, č. 4.
- [27] NOWAK, L.: Praktyka i prawda. In: [22].
- [28] NOWAK, L.: Zasady marksistowskiej filozofii nauki. Warszawa 1974.
- [29] O kulturze i jej badaniu (red. K. Zamiara). Warszawa 1985.
- [30] POMORSKI, J.: W poszukiwaniu modelu historii teoretycznej. Lublin 1984.
- [31] SZTOMPKA, P.: O osobliwościach nauk społecznych raz jeszcze. In: *Studia filozoficzne* 1974, č. 8.
- [32] VICENÍK, J.: *Spory o charakter metodologie vied*. Bratislava 1988.
- [33] WEBER, M.: *K metodologii sociálnych vied*. Bratislava 1983.
- [34] WÓJCICKI, R.: *Metodologia formalna nauk empirycznych*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1974.
- [35] *Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym* (red. J. Kmita). Warszawa 1977.
- [36] ZAMIARA, K.: *Metodologiczne znaczenie sporu o status poznawczy teorii*. Warszawa 1974.
- [37] ZGÓŁKA, T.: *O strukturalnym wyjaśnianiu faktów językowych*. Warszawa - Poznań 1976.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 95/5305/639.

Doc. PhDr. Jozef Viceník, CSc.
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava
 SR